

הלב. והנה העבד שאמר 'אהבתי' וגו', ה'ליחה' הלזו אטמה אזניו משמוע צורת **כי לי בני ישראל עבדים** וכו', כי המוכר עצמו שוב אינו פנוי לעבודת אדונו, והלך וקנה אדון לעצמו — אמרה תורה לעשות לו מעשה, שיבין הצורה מחומר המעשה — היא הרציעה, ויבין כי 'אזניו אטומות' היו ב'ליחת' אהבת אשתו, ועל כן לא עמד על צורת **כי לי בני עבדים**, על כן תרצע אזנו, ועל ידי צער רציעת האזן תצא ליחת אטימת אזניו. ויהיו אזניו פתוחות לאוצר מלכו של עולם, שאין הצלחה למעלה הימנה'.

'... ולכן על הדלת — כי חסרון השמירה יגרום שהיצר הרע יכנס בבית פנימה כענין לפתח חטאת רבץ — פירוש, מוטל על הפתח אולי יוכל להתגנב פנימה ואז כל ביתו בידו.... ולכן העבד שפרק מעליו עול הסייגים והגדרים כנ"ל, נתן איפוא מקום ליצר ליכנס בפתח חטאת רובץ, ולכן ציוותה התורה לרצוע על הדלת'. (חכמה ומוסר' לרש"ז זיו מקלם — ח"א עב וח"ב רמו, עע"ש).

ע"ע: שר"ת בנין שלמה ח"ב — ענינים שונים, כא.

'כי קאמרינן זה נהנה וזה מצטער, הכא זה נהנה וזה נהנה הוא' —

וכן יש לומר נמי בעבודת השי"ת, ששם 'עבודה' במוחלט איננה נקראת רק כשאינו יודע טעמו של דבר, ובעיניו נראה להיפוך. דאם יודע טעמו של דבר הרי יודע שאי אפשר להיות באופן אחר, וכל שכן כשטועם טעם מתיקות טעמי המצוות הרי זה נהנה וזה נהנה, ושוב אי אפשר שתקרא עבודת עבד, אלא כשגוף הדבר זר בעיניו ומ"מ הוא עושה בהתלהבות יתרה ובאהבה ובחשק נמרץ מחמת שזוהי מצות השי"ת, זה נקרא 'עבודה' בהחלט'... (שם משמואל — בלק תרע"ז).

דף כג

'גר שמת ובזבוזו ישראל נכסיו והיו בהן עבדים, בין גדולים בין קטנים קנו עצמן בני חורין. אבא שאול אומר...' — נראה לכאורה שסברת חכמים היא, שכל אדם שאין רשות אחרים שלטת עליו, הרי הוא בן חורין מאליו, שאין שייך תורת 'עבד' ללא בעלים. [ונראה מקור לדבר מדרשת שמואל (גיטין לח.) שהמפקיר עבדו אין צריך גט שחרור, משום 'עבד איש' — עבד שיש לו רשות לרבו עליו קרוי עבד, שאין רשות לרבו עליו אין קרוי עבד. ואמנם אפילו לרבי יוחנן החולק על שמואל (שם לט) וסובר שצריך גט שחרור, כאן לומד מאשה שמיתת הבעל מפקעת הקנין, אף את הקנין הממוני — ע"ש בעמוד ב].

אלא שאם החזיק בו אחר בעת המיתה, לא יצאה שעה אחת שהיה ברשות עצמו. ולשיטת ר"י בתוספות, לחכמים אין מועילה החזקת אחר בו, ורק אליבא דאבא שאול זכה.

[היה ניתן לפרש שגם חכמים מודים לאבא שאול שיש 'עבד' ללא בעלים, אלא שקדמו העבדים וזכו בעצמם, ואף הקטנים — אך לכאורה נראה שאין סברא לומר שתינוק בן יומו יחשב כעושה מעשה קנין בעצמו, ויותר מסתבר לומר שאין צורך בקנין, כי מאליו הוא בן חורין, כאמור].

ולפי זה נראה שאפילו אם יאמר העבד בפרוש שאינו רוצה לזכות בעצמו — אין בדבריו ממש, והרי הוא בן חורין. וצריך עיון.

'אמר אביי: לעולם שלא מדעתו, ושאני כסף הואיל וקני ליה בעל כורחיה מקני ליה בעל כורחיה. אי הכי שטר נמי? האי שטרא לחוד והאי שטרא לחוד... — סברת 'הואיל' שאמר אביי, פרש הרש"ש: הואיל ואחרים היו יכולים לקנותו מהאדון בעל כרחו של העבד, כמו כן יכולים לקנותו לעצמו בעל כרחו. [בסגנון אחר: קנין כסף בעבד פועל יציאה מהאדון, וממילא הוא משוחרר בעל כרחו. ויציאה מן האדון יכולים לעשות גם אחרים בעל כרחו, כשם שהם עושים זאת כשקונים אותו לעצמם. ואולם שטר אין יכולים אחרים לשחררו בקבלתם, כי צריך לזה יד העבד או שלוחו דוקא. עפ"י אגרות משה חו"מ ח"ב כה, ג].

והגאון רבי מאיר שמחה מדווינסק (בחיידושו על הש"ס) באר הענין בדרך אחרת, וזה תורף דבריו: שטר שחרור אינו מענין שטר הקנאה, כי אין עיקרו ממון אלא עניינו כגט, המפקיע את האיסור [ולכן יש בו כל דיני גט; לשמה, פסול מחובר וכו'], ולכן אין להוכיח מקניינו שענינו ממון. לא כן יציאת העבד בכסף, ענינה הקנאה ממונית לעצמו, ולכן די לנו בדעת המקנה, ולא אכפת לנו בדעתו של העבד. ושתי סיבות לדבר: הואיל וכעת, לפני השחרור, אין כאן 'קונה' שנצטרך את דעתו, ורק לאחר שהשתחרר נתהווה ה'קונה'. ועוד נראה, וכן עיקר: כיון שכל זכותו של האדון בעבד, הוא מחמת קנין כספו, כשנוטל עתה כסף בעדו, ניטל מאיתו כל זכותו וכל קנינו בו, וממילא הוא יוצא לחירות, שאין שייך שיישאר עבד ללא בעלים [כסברת חכמים החולקים על אבא-שאו, שנעשה מעצמו בן-חורין. וכאן גם אבא שאול מודה].

מה שכתב שהשטר מועיל מדין 'גט' ולא מדין 'קנין', ולכן לא יוכשר שלא לשמה וכו' — הסבר הדבר ע' בקצות החושן (ר, ה).

ובחזון איש (אה"ע עג, טו) נתן טעם אחר בענין, ולטעמו נראה שאין לחלק בין שטר לכסף.

'וקמ"ל דיש קנין לעבד בלא רבו... דגיטו וידו באין כאחד' — יש לדקדק, אף על פי שלדעת חכמים יש קנין לעבד בלא רבו, צריכים אנו לסברת 'גיטו וידו באין כאחד' ולולא כן לא היה זוכה בגט. ואף על פי שכשרבו נותן לו הרי הוא כאילו מתנה בפרוש 'על מנת שאין לי רשות בה' — לפי שלא אמרו 'יש קנין לעבד' אלא מאחר, אבל לא מרבו, כי אין הדבר יוצא מרשות רבו, מפני שידו כידו. (קרבן נתנאל בבאור דברי הרא"ש, עפ"י הירושלמי. וזה דלא כדעת הוכר-יצחק (ח"א ל) דלרבנן א"צ לטעמא דגיטו וידו באין כאחת.

ולכאורה נפקא מינה בין שתי הדעות, האם לחכמים יכול הרב ליתן לעבד מתנה, או שמא כיון שידו כידו, אי אפשר לו להקנות ממנו אליו. וע' בראשונים כאן ובשער המלך (עבדים ה, ב); אחיעזר ח"א לא, א). ע"ע אמרי משה כה.

(ע"ב) 'עבד כנעני מהו שיעשה שליח לקבל גיטו מיד רבו...' — פירשו בתוס' [בפירוש האחד] את הספק; כאשר אמר העבד לאחר לקבל לו גיטו מיד רבו, האם מועילה קבלתו אם לאו. ואף על פי שאם לא היה אומר לו כלום, היה פשוט שמועיל, שהרי שנינו 'בשטר על ידי אחרים', אך כיון שאמר לו מיגרע גרע לפי שבא מטעם שליחות. [נמכאן הוכיח הרשב"א (ע' להלן מב.) שזכיה לאו מטעם שליחות, שהרי נסתפקנו אם מועילה שליחות ואעפ"כ זכיה ודאי מועילה. וכבר נחלקו ראשונים בשאלה זו, ע' במוזבא שם].

ופירשו הגר"ס והגרש"ק ז"ל כוונתם, שכל זכיה צריכה כוונה מטעם המזכה לזכות עבד המזדכה, ובלאו הכי לא חל דין זכיה. וכאן שהאדון סבור שהוא שליח לקבלה, אינו מתכוין אלא לנתינה

בעלמא ולא לשם זיכוי, לכך אינו מועיל משום דין 'זכיה' אלא מדין 'שליחות', וזהו שנסתפקו אם קיים כאן דין שליחות.

וע"ע: שו"ת עין יצחק אה"ע ב; אמרי בינה — הלואה יג; חדושי הגרש"ק — בתשובה שבסוף המסכת; [אחיעזר ח"א כה, טו]; בית ישי טו, ב; צו.

רבי מאיר סבר: כי אמר ליה 'קני' — קני עבד וקני רביה, וכי אמר ליה 'על מנת' לא כלום קאמר ליה. ורבנן סברי כיון דאמר ליה 'על מנת' אהני ליה תנאיה' — סברת רבי מאיר מבוורת בדברי הרא"ש, שהרי זה כתנאי הסותר למעשה, כאילו הקנה לו על מנת שלא יהא שלו, שדבריו בטלים, וככל תנאי שלא קוימו בו משפטי התנאים, שהתנאי בטל ומעשה קיים.

(וחכמים סוברים שאין זה סותר את הנתינה, שאפשר להפריד את קנין העבד וקנין הרב. ובקרבן נתנאל פרש שיתם, שכשם שחולקים על רבי מאיר בענין 'תנאי כפול', כמו כן סוברים שאין חסרון של 'תנאי הסותר למעשה', שגם זה הוא אחד ממשפטי התנאים, ולדבריהם אין התנאי זקוק לכל משפטי התנאים דומיא דבני גד ובני ראובן. ודבריו צריכים באור, שלפי פשטותם, לא היה צריך העבד לקנות כלל, מאחר והתנאי לא קויים. ודאי צ"ל שהתנאי אינו סותר למעשה ויכול הוא להתקיים, כנזכר).

והרשב"א באר בשם הראב"ד שנחלקו בשאלה האם הקנין חל ישירות לאדון (רבי מאיר), או הקנין נעשה לעבד, והאדון זוכה מן העבד. (וכן דעת חכמים. ולרבי אלעזר — אף לחכמים הקנין חל ישירות לאדון). ע"ש בבאור. (וע"ע בשו"ת אחיעזר ח"א לא, א).

לכאורה הסבר זה אינו תואם עם מה שכתב בקצות החושן (תכד, א) שהרב אינו זוכה אלא מן העבד. [וכן כתב בנתיבות המשפט (שסג, ב) לענין תשלומי נזק, שדינם לעבד, והרב זוכה ממנו, וכפשטות המלים 'מה ש(כבר) קנה עבד — קנה רבו']. וצריך לומר שיפרש מחלוקתם כהרא"ש, או מטעם 'מתנה על מה שכתוב בתורה' — ע' רשב"א. וע"ע זכר יצחק ח"א ל (א).

וע"ע שער המלך (עבדים ה, ב) שהקשה הלא המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים לרבנן, ואם כן מדוע לחכמים אליבא דרבי אלעזר אין מועיל תנאי שאין לרבו רשות בו. אך לפי הטעם הנ"ל לכאורה לא קשה, משום שהתנאי סותר למעשה. וצ"ע.

'אין קנין לעבד בלא רבו' — בספר קצות החושן (רמט, ב) כתב שהאדון זוכה בכל קניני העבד, גם אותם שהיו לו לפני שנעשה עבד. (וכן הוכיח השער-המלך (עבדים ה, ב) מדברי התוס', ע"ש). ולפי זה, כיצד יתכן שיקנהו בכסף, הלא מיד שב הכסף לאדון?

כתב החזו"א (קמח, לדף כב) כמה אופנים ששיך קנין כסף בעבד: כשקונהו מאחרים; אב נכרי המוכר את בניו הקטנים (כמבואר בש"ס וברמב"ם); האכילו והשקוהו שוה-פרוטה, שמועיל מדין קנין כסף; כשנותן הכסף לאחרים, ונקנה מדין 'ערב' (וכדלעיל ז).

*

'אמר לי הגר"ח ק שליט"א: מרן החזו"א זצוק"ל אמר לו, יש אנשים מקנטרים שהתורה הק' התירה עבדים ויש בה דיני עבדות, ואמר מרן: טבע האדם שהוא מתאוה לשלוט, ונתנה לו התורה עבדים כנענים שיוציא את יצר השליטה עליהם, והיום שאין עבדים, מוציא את יצר השלטון על אשתו ובניו ועל חבריו'. (מתוך ארחות רבינו ח"ג עמ' קמז)